

**ELMİ TƏDQIQATLARIN İNFORMASIYA TƏMİNATI.
Kitabxanaşünashq. Kitabşünashq.
Bibliografyaşünashq.**

UOT: 37.018

Tahirə Bağırova,
*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA-nın Fizika İnstitutu
Bakı, H. Cavid pr., 131
tahira.bagirova26@gmail.com*

**MÜASİR DÖVRDƏ ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA
MÜTALİƏNİN ROLU**

Açar sözlər: *şəxsiyyət, mütaliə, kitab, kitabxana, tələbat, maraq, tərbiyə, yeniyetmə*

Giriş. Mütaliə müasir dövrün və tarixi keçmişin hadisələri ilə yaxından tanış olmağa, ictimai münasibətlərin dərk edilməsinə, həyatda obyektiv baxışın formalaşmasına, eləcə də cəmiyyətin həyat tərzini üçün xarakterik olan etik, hüquqi və estetik normaların mənimsənilməsinə, həyat təcrübəsi qazanmaq və özünü təkmilləşdirməsinə, idraki ehtiyacın və şəxsi təhsil və təcrübəni faydalanmasına, emosional və estetik tələbatına kömək edir.

İnsan şəxsiyyəti bir çox amillərin təsiri və qarşılıqlı fəaliyyətinin nəticəsində formalaşır. Bu prosesdə bioloji və sosial amillərin özünəməxsus rolu vardır. Qeyd etdiyimiz amillər insanın şəxsi fəallığını, mütaliə marağını, insanlarla ünsiyyət və münasibətini özündə birləşdirir.

Kitabxanalarda təşkil olunan kitab təqdimatları, kitab müzakirələri, elmi konfranslar, ədəbiyyat, incəsənət xadimləri, eləcə də görkəmli elm xadimləri ilə görüşlər, ədəbi-bədii gecələr, disputlar hər bir iştirakçıda müəyyən mənəvi tələbat yaradır, hər hansı sahəyə və ya məsələyə olan marağını da gücləndirir. Oxucu məfhumu haqqında professor A.A.Xələfov yazır: “Bizcə, oxucu sözü öz məzmununda kitaba təkcə bir günlük tələbi olan adamı ifadə etmir, əksinə kitaba daimi ehtiyacı olan, öz professional səviyyəsini və mənəvi zənginliyini həmişə təkmilləşdirən, kitabxananın daimi abonentini olan, kitabxananın ictimai fəaliyyətində ardıcıl iştirak edən, sistemli qaydada biliklərə yiyələnmək istəyən, kitabxana mühiti yaradan ziyalı şəxslər oxucu tituluна sahib ola bilərlər” [1, s.278].

Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin irsində mütaliə məsələləri.

Məlumdur ki, insanların müxtəlif xarakterli maraqları və tələbatları olur. Hər bir kəsin özünəməxsus marağı, mütaliə tələbatı mütaliə marağının yaranmasına təsir göstərə bilər. Kitaba, mütaliəyə bu cür münasibət, şəxsiyyət problemi elmin müxtəlif sahələrində çalışan alim və mütəfəkkirlərin, görkəmli elm, maarif və mədəniyyət

xadimlərinin illərlə diqqət mərkəzində dayanan mühüm problemlərdən biri olmuş və müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Ustad şair Əfzələddin Xaqani Şirvani, dahi Nizami Gəncəvinin öz əsərlərində bilik mənbəyi olan kitaba, kitabxanaya, insan mənəviyyatını zənginləşdirən mütaliyə böyük dəyər vermişlər. Bu baxımdan “Təhfətül-İraqeyn” əsərində mühüm kitablar və Şirvanşahlar sarayının zəngin kitabxanası barədə məlumat verilmişdir.

Şair əmisi Kafieddin Ömər Osman oğlunun tərifinə yazdığı şeirində bu haqda məlumat verərək yazır:

Gördü ki, bələdəm hər nişanəyə,
Apardı bir böyük kitabxanəyə,
Gördükdə olmuşam doğrudan heyran,
Oxutdu əvvəlcə “Xələqəl-insan”;
Bunlarla bərabər qoydu bir sabah,
Qarşıma gözəl bir kitabı islah.
Əmr etdi mən onu oxuyum təkrar,
Ta gözüm önündə acılsın əsrar.

Böyük sənətkar ömrünü, həyatını elmə, oxumağa sərf etmiş, yüksək təfəkkür qabiliyyətinə malik olmuş və əsərlərində də bunu təbliğ etmişdir. Xaqani əsərlərini Yaxın və Orta Şərq ölkələrində geniş yayılmış ərəb və fars dillərində yazmış və bu əsərlər həmin ölkələrdə geniş yayılıb oxunmuş, hətta dövrünün tanınmış şəxsləri tərəfindən mütaliə edilmişdir. Bu da həm şairin elmi biliklərinin zənginliyinin göstəricisi, həm də əsərlərində elmə, biliyə verilən yüksək dəyərin təəcəssümüdür[2,s.35].

Böyük mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvinin əsərlərində mütaliənin əhəmiyyəti haqqında müdrik fikirləri ondan sonra gələn Azərbaycan mütəfəkkirlərinə böyük təsir göstərmişdir. Şair şəxsiyyətin formalaşmasında mühitin, ətraf aləmin təsirini yüksək qiymətləndirmişdir:

Ağıllı adamla dost olsan əgər,
Elmi, mərifəti sənə də keçər....
Vəhşiyə dost olsa insan dünyada,
Vəhşi adətincə ömr edər o da.

İnsanı daim öyrənməyə, dünyanın sirlərindən agah olmağa, özünü və kainatı dərk etməyə çağıran şair qeyd edir ki, insan şüuru, insan zəkası elmlə, biliklə, hikmətlə nurlanmasa yeni mətləblər, yeni ideyalar, yeni fikirlər yaratmaq mümkün olmaz. Təsadüfi deyil ki, şairin yaratdığı qəhrəmanlar da sözü uca tutan, kitaba hörmət edən, kitabxanayı yüksək qiymətləndirən, məşhur şair, alim və filosofların kitablarını mütaliə edən şəxsiyyətlərdir[3,s.25]. Mütaliəni yüksək qiymətləndirən şair kamilliyin mənbəyini elm və bilik axtarışında görür. Nizami Gəncəvinin dünya ədəbiyyatının incisi sayılan “Xəmsə”si məhz onun zəngin mütaliəsinin, elmi axtarışının nəticəsidir.

Dünyada nə qədər kitab var belə,
Çalışıb, əlləşib, gətirdim ələ,

Oxudum, oxudim sonra da vardım,
Hər gizli xəzinədən bir dürr çıxardım.

Bu misraları deyən şair özünün mütaliəsinin məzmunu haqqında aydın təsəvvür yaradır[4,s.31]. Nizami öz əsərlərində ardıcıl və təkrar mütaliəni, elm, bilik qazanmağın əsas vasitəsi sayır, mütaliə dairəsi geniş, hərtərəfli olan insanın kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasından ümidlə söhbət açır, çox oxuyub az yazmağın, çox bilib az danışmağın faydasından danışır.

Azərbaycanın elm, maarif və mədəniyyət tarixini araşdırarkən elm, bilik əldə etmək üçün kitaba, mütaliyə əhəmiyyət verən bir çox tarixi şəxsiyyətlərə rast gəlirik. Onlardan görkəmli alim Nəsrəddin Tusi, görkəmli dövlət xadimi, gözəl şair Şah İsmayıl Xətai, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Nəsrəddin Tusinin “bilik əldə etməklə kamilləşən insan” ideyası onun aşağıdakı fikirlərindən duyulur: “O adam ki, bilir və bildiyi ilə başqalarını heyran edir, o alimdir, ona ehtiram edin. O adam ki, bilir və biliyinə güvənmir, o özündən xəbəssizdir, onu tənqid edin. O adam ki, bilmir və öyrənməyə cəhd edir, o zəhmətkeşdir, ona kömək edin. O adam ki, bilmir və öyrənmək də istəmir, o ağılsızdır, ondan uzaq olun”.

Şəxsiyyətin inkişafında müxtəlif fəaliyyət növlərinin rolu.

Şəxsiyyətin inkişafında və formalaşmasında müxtəlif fəaliyyət növlərinin rolu böyükdür. Şəxsiyyətin fəaliyyəti ünsiyyət prosesində formalaşır, inkişaf edir və tərbiyələnilir. İnkişaf, tərbiyə və formalaşma–hər üç məfhum bir-birilə ayrılmaz surətdə üzvi əlaqədə və vəhdətdədir. Şəxsiyyət - xüsusilə inkişafda olan uşaq və yeniyetmələr hər gün, hər saat fəaliyyətdədir. İnsanın normal fəaliyyət vəziyyəti, yalnız yuxu istisna olmaqla qalan hallarda fəal hərəkət vəziyyətində olur. İnsan nə qədər ki, yaşayır daim hərəkətdə, fəaliyyətdə olur, işləyir, oxuyur, oynayır, başqa insanlarla ünsiyyət və münasibətdə olur. Bir sözlə, şəxsiyyət daim işdə, əməldə və fəaliyyətdədir. Fəaliyyətsiz insan inkişaf edə bilməz, yaşaya bilməz, mənəviyyatca yüksələ bilməz. Bəs fəaliyyət nədir? Fəaliyyət insanın cəmiyyət və insanlar tərəfindən yerinə yetirilməsi tələb olunan, öz maraq və tələbatlarının ödənilməsinə yönələn, qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq üçün göstərdiyi akt və fəallıqdır. İnsan həm ətraf mühitdə, həm də təlim və tərbiyə prosesində müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb olunur. Burada isə fəaliyyətə şəxsiyyətin inkişafının, tərbiyəsinin mühüm amili kimi ayrıca baxılır. İnsanın bir şəxsiyyət kimi inkişafının, mənəvi cəhətdən formalaşmasının əsas şərti onun yerinə yetirdiyi çoxplanlı, çoxnövlü fəaliyyətidir.

Müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olarkən şəxsiyyət başqa fərdlərlə və kollektivlərlə müxtəlif ünsiyyət və münasibətdə olur. Təcrübələrdən məlum olmuşdur şəxsiyyət nə qədər çox müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb olunursa, nə qədər çox insan qrupları ilə, fərdlərlə ünsiyyət və münasibətdə olursa şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı da bir o qədər sürətlə gedir və inkişaf səviyyəsi də bir o qədər yüksək olur. Məhz fəaliyyət prosesində şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı baş verir, onun ətraf ələmə münasibəti formalaşır. İnsan fəaliyyət prosesində ətraf mühiti dəyişdirir, onu

yenidən, öz tələbatına uyğun qurduğu kimi, özü də dəyişir, formalaşır və inkişaf edir.

Bu dəyişmə, formalaşma, inkişaf təbii ki, birdən birə əmələ gəlmir. O tədricən davamlı, sistemli, ardıcıl şəkildə və kompleks olaraq həyata keçirilir. Vaxtilə görkəmli pedaqoq A.S.Makarenko deyirdi ki, insan hissə-hissə böyümür. Bir gün onun əli, ikinci gün onun ayağı, sonra başı böyümür. O bir sistem halında böyüyür, inkişaf edir. Ona görə də ona verilən təlim, tərbiyə, təhsil də hissə-hissə deyil, bir sistem halında, kompleks şəkildə verilməli, bunlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil vahid bir bütöv halda şəxsiyyətin inkişafına xidmət etməlidir. Fəaliyyətin müxtəlif növləri şəxsiyyətin formalaşmasına, inkişafına və tərbiyəsinə müxtəlif şəkildə təsir göstərir. Bu və ya digər fəaliyyət növünün müvafiq yaş dövrü üçün əsas fəaliyyət növü olub-olmaması və onun təşkil edilməsi də burada əsas rol oynayır[5]:

1. Kitab oxumaq şəxsiyyətin formalaşmasında və mənəvi tərbiyəsində, insanın biliklərlə zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Oxu vasitəsilə uşağın semantik qavraması, diqqəti, yaddaşı, düşüncəsi və təxəyyülü inkişaf edir. Buna görə də, müəllimlərin, psixoloqların və valideynlərin narahatlığı heç də əsassız deyil: az mütaliyə edən uşaqlar öz intellektual və sosial inkişafına görə həmyaşıdlarından geri qalır, ünsiyyət zamanı çətinlik çəkirlər.

Uşaq şəxsiyyətinin ümumi inkişaf məsələsindən irəli gələrək, ibtidai məktəb azyaşlı məktəbli, oxuya maraq göstərən, səliqəli oxu bacarıqlarına malik, oxuduğu mətn və uşaq ədəbiyyatı ilə müstəqil işləmək bacarığına malik, müəyyən mənəvi-estetik və vətəndaş mövqeyinə malik düşüncəli oxucu kimi formalaşdırılmalıdır.

Belə bir oxucunu formalaşdırmaq üçün, mən aşağıdakı məsələləri həll edirəm:

- oxuya marağı inkişaf etdirirəm;
- oxu vasitələri ilə uşaqda vətəndaş hissləri və oxuduğuna fəal münasibət tərbiyə edirəm;
- kitabla işləməyi öyrədirəm.

2. Bizim həyatımızda kitab əvəzsiz rol oynayır. Kitablarda olmasaydı, gözəl sözlər, romantika və dramatiklik də olmazdı. Yalnız səfehlik və həyatdan məyusluq olardı. Acı sözlərdən və dərddən gizlənmək çətin olardı. Axı kitablarda bütün bunlardan bizi qoruyurlar. Onlar, heç kimin verə bilmədiyini bizə verirlər: rahatlığı; müəyyən vaxtda da olsa, sakitliyi; bu rənglərin işıltısı ilə gur, parlaq və gözəl bir transformasiya, təxəyyül və fantaziyası. Kitablarda dünyamızı bir az da olsa xeyirxah edir, onlar heç vaxt susmurlar, bəşəriyyətə xeyirxahlıq, ümid və əsl məhəbbət haqqında bəhs edirlər. Kitablarda hər şeyi bacarırlar, yalnızca düzgün səhifəni açmaq lazımdır. Yalnız kitabda sən, heç bir vaxt öyrənə bilmədiyini və hiss edə bilməyəcəyini anlaya bilərsən. Bunun üçün, yalnızca eşidə bilmək lazımdır.

3. Müxtəlif «qadecələri» yaradan yüksək texnologiyalar əsrində yaşadığımızı baxmayaraq, kitab ən yaxşı bilik mənbəyi olaraq qalır. Nəyə görə? Yalnız kitab sənə, sağlamlığına xələl gətirmədən, başqa bir aləmə apara bilər; kitabın səhifələrini vərəqləyərək, düşünürsən ki, bu kitab kiməsə bilik verib, hələ səndən əvvəl kimisə ruhlandırıb, və bu da xüsusi bir atmosfer yaradır. Kitabsız həyat qaranlıq və sönük olardı. Kitab - möhtəşəm nemətdir, qoy o hər zaman dəyərli olsun.

4. İnsan həyatında kitab mühüm rol oynayır. Məhz kitablardan biz lazımı bilikləri, vacib məlumatları əldə edirik; bəzən, sadəcə kitabı oxuyub, unudulmaz təəssüratlar, mənəvi zövq, mühüm həyat dərsləri əldə edirik.

Kitab insanı ən erkən yaşlarından müşayət edir. Müxtəlif kitablar var: bu, dərslikdir ki, onun vasitəsi ilə biz hələ məktəbdən ətraf mühiti dərk edirik. Bu həmçinin, həyatın özünü və insanı, onun daxili dünyasını və təfəkkürünü dərk etməyə yardım edən bədii ədəbiyyatdır. Kitab bizə, əvvəllər heç vaxt rast gəlmədiyimiz başqa bir dünyanı göstərir. Kitabxana, xüsusilə də gənc yaşlı oxuculara rəhbərlik edən bir mərkəz olmalıdır. Kitaba əsaslanaraq, yeniyetmə olan gənc oxucuya yaranmış suala cavab verməkdə necə yardım etmək olar? Kitabxanaçı, oxucu ilə müxtəlif ünsiyyət formalarından və metodlarından istifadə edərək, oxu prosesinə rəhbərlik etməli, müasir yeniyetmənin klassiklərə marağını oyudaraq, özünü dərk etmə prosesini canlandırmalı, oxucunu mənəvi davranış modeli seçiminə yönəltməyi bacarmalıdır.

Müasir cəmiyyət sürətlə inkişaf edir. İnsanlar kitab oxumur, uşaqlar bütün günlərini kompüter qarşısında keçirirlər. Bunun axırı necə olacaq? Texnologiyalarla dolu müasir dünyada kitabın rolu nədən ibarətdir? Kitabxanalar çoxdandır ki, boşdur. Amma, əvvəllər hər kəs bura gəlirdi. Müasir zamanda belə insanları «botanlar» adlandırırlar. İnternet çoxdandır ki, bizim, informasiya axtarışına baxışlarımızı dəyişdirib. İndi, artıq, planlaşdırmaq, fikirləşmək, vaxt axtarmaq lazım deyil. Sadəcə, internetə girmək kifayətdir.

İnsan beyni alimlərin yeni sirlərinin hədəfindədir. Hazırda insanların mütaliədən o qədər də ruhlanmaması alimləri düşündürməyə başlayıb. Bu gün, məsələn Rusiyada ölkə əhalisinin yarıdan çoxu kitab almır. Rusiya mətbuatında yazılanlara görə, əhalinin üçdə bir hissəsindən çoxu kitab oxumur. 79 faiz vətəndaşlar kitabxanaya getmirlər. Bundan əlavə, Rusiyanın hər üçüncü sakininin evində, ümumiyyətlə, kitab yoxdur. Nəticədə buraxılan kitabların demək olar ki, yarıdan çoxu öz oxucusunu tapmır. Araşdırmalara görə, kitabla belə rəftar ölkənin intellektual imici üçün mənəvi zərəərə gətirib çıxarır. Xüsusən də böyüyən nəsil arasında zərərli tendensiya kəskin hiss olunmaqdadır[6].

Nəticə. Beləliklə, mütaliə şəxsiyyətin inkişafında, yeniyetmə və gənclərin bilik və bacarığının artırılmasında, onların intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticə etibarilə həm də azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda oxucunun hərtərəfli inkişafına, onun mədəni səviyyəsinə, biliyinin artmasına, söz ehtiyatının zənginləşməsinə kömək edir, onların fərdi marağını, zövqünü təmin edir. Müasir cəmiyyət böyük bir sürətlə inkişaf edir. İnsanlar kitab oxumağı dayandırır, uşaqlar kompüterdə günlərini keçirirlər. Üzü keçmişdən bu yana bütün bəşəri inkişaf məhz kitab oxumaqla əldə edilmişdir. Çünki, elm, bədii təfəkkür, texniki tərəqqi insanın düşüncə sistemi məhz kitabların sayəsində başa gəlmişdir.

Ədəbiyyat :

1. Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığın girişi. H.1. Bakı: BDU nəş-ti, 2001, s.278.
2. Aslan K. Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin irsində kitab və mütaliə məsələləri (Xaqani, Nizami və Fizulinin yaradıcılığı əsasında) // Kitabxanaşünaslıq və informasiya. Bakı: BDU, 2013, № 2(11), s.34-53.
3. Mütaliə mədəniyyəti və kitabxana xidməti (2010-2016): Daycest /tərt. ed. A.Abdullayeva; red. və bur. məsul K.Tahirov. Bakı, 2017, s.25-30.
4. Rzayev S.M. Kitabxana xidməti. Bakı: "Bakı un-ti" nəşriyyatı, 2012, s.30-36.
5. www.sheki-adpu.az
6. Kitab oxumaq ömrü uzadır /tərc. ed.: T.Məhərrəmovə // Kəsp, 2012, 17 noyabr.

Taxira Bağırova

**РОЛЬ ЧТЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ В
СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

Резюме

В статье рассматривается роль современного общества в понимании социальных отношений, в формировании и развитии личности. С этой точки зрения исследуются также биологические и социальные факторы, влияющие на личность человека. Но несмотря на то, что Интернет глубоко проник в нашу жизнь и мы очень часто работаем, обращаясь в глобальную сеть, книги имеют особое значение как неисчерпаемый источник, содержащий исторические факты.

Ключевые слова: личность, чтение, книга, библиотека, интерес, воспитание, подросток

Tahira Bağırova

**THE ROLE OF THE ESSAY IN THE FORMATION OF
PERSONALITY IN MODERN TIMES**

Summary

The article deals with the role of the modern society in the understanding of social relations, personality development and formation. From this point of view biological and social factors affecting the identity of the person are also investigated. Despite the fact that the Internet penetrates into our lives and works more, it is shown that books have a special meaning as an inexhaustible data warehouse that keeps the breath of history alive.

Key words: personality, reading, book, library, interest, curiosity, upbringing, teenager

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 26.03.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.05.2019

Qutiyera Cəfərova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.